

TÜRKİYE'DE SOSYAL TİPLERİN EVRİMİ VE 1980 SONRASINDA SEÇKİNLERİN KÜLTÜREL DÖNÜŞÜMÜ

The Evolution of the Social Types and Transformation of the Elites in Turkey After 1980

Gazi Berber*

ÖZET

Osmanlı Türk modernleşme süreci süreci Lale Devri'nden başlayarak seçkinlerin ethoslarını ve paradigmalarını değiştirmiştir. Bu süreçte çok sayıda yeni sosyal tip ortaya çıkmış ve toplumda ikiye ve üçe bölünmeler belirlemiştir. Tanzimat ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu, Batı medeniyet dairesine girmek konusunda kesin bir karara varmış ve bürokrasiye personel yetiştirmek amacı ile kurulan yeni yüksekokullardan mezun olan insanlar sonraki dönemin seçkinlerini oluşturmuştur. Bu bürokrat-aydın tip, Osmanlı-Türk modernleşme sürecinde 1980'li yıllara kadar hegemonyasını sürdürmüştür. 1980 sonrasında ortaya çıkan dönüşümler “yeni” ve “farklı” seçkinlerin, hem kültürel hem siyasi alanda hegemonyalarını kurmalarının alt yapısını oluşturmuştur. Bu çalışmada öncelikle modernleşme kavramı ve Osmanlı Türk modernleşme süreci üzerinde durulmuştur. Daha sonra bu süreçte ortaya çıkan -bugünkü Türkiye'nin toplumsal yapısını anlamamız açısından referans çerçevesi oluşturan- yeni insan “tip”lerine değinilmiştir. Son olarak “yeni orta sınıf”ın dünyadaki ve Türkiye'deki kültürel özellikleri ele alınmış ve 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan dönüşüm ile bu yeni seçkin sınıfın ilişkisi değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Seçkinler, Yeni Orta Sınıf, Türk Modernleşme Süreci

ABSTRACT

Ottoman-Turkish modernization process has changed ethos and paradigms of the elites since the beginning of 18 th century. In this process, lots of new social types and different dilemmas in the society had been flourished. After Tanzimat, Ottoman Empire decided clearly to enter Western Civilization. After that the people who graduated from the universities which established for educating bureaucrats became the new elites. This bureaucrat-intellectual type had had hegemony till 1980's. Developments after 1980 has produced infrastructure of “new” and “different” elites hegemony over both political and cultural sphere. In this paper firstly concept of modernization and Ottoman Turkish modernization evaluated. Then the new social types – which gives us an oppurtunity for establishing a mindset to understand Turkey's current social structure- who flourished in the process of Ottoman-Turkish modernization is mentioned. After that characteristics of new middle class both in Turkey and in the world is evaluated. Lastly interconnection between this new elite group and the new developments has been occurred after 1980 is discussed.

Keywords : Elites, New Middle Class, Turkish Modernization Process

* Dr. Anadolu Üniversitesi SBE İletişim ABD Doktora Programı Mezunu, gaziberber2002@gmail.com

1.Giriş

Türkiye'nin son 32 yıllık dönemi toplumsal ve ekonomik yapıdaki önemli değişimlere sahne olmuştur. Bu süreç sosyal yapıyı dönüştürürken; aynı zamanda zihinsel yapıda da çeşitli dönüşümler yaratmıştır. Patrimonyal¹ bürokrasinin geleneksel seçkinleri oluşturduğu toplumsal yapıya, yeni seçkin grupları eklenmiş kendi sivil toplum örgütlerini kurmuş ve düşünce üretimine, ayrıca siyasal sisteme katkıda bulunmuştur. 1980 sonrası dönemde yükselen “sivil toplumculuk” fikri yeni seçkinler arasında destek bulmuş, çeşitli iletişim kanalları ile topluma yayılmıştır. Bu dönem geleneksel ikiliklere dayanan zihinsel yapıların da sarsıldığı bir süreci işaret etmektedir. Bu sürecin kabaca iki boyutu olduğu söylenebilir: İlk olarak Batı merkezli modernleşme düşüncesinde bir sarsıntı yaşanmaktadır. Bu noktada çokkültürcülük ve görececilik² yaşadığımız dönemin en önemli yaklaşımlarıdır. İkinci olarak; Türkiye’de toplum çoğulculaşmakta ve patrimonyal gelenek tasfiye olmaktadır. Bu ise geleneksel kalıpların kırılması anlamına gelmektedir.

Türkiye’de geleneksel seçkinleri askeri elitler, siyasal elitler, ekonomi elitleri oluşturmaktadır. 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan yeni elit kesim ise medya elitleridir (Arslan,2004:10). Yine bu dönemde ekonomi seçkinlerinin güçlenmesi devam etmiş ve etkinliklerini arttırmışlardır³. 1980’den sonra ekonomide yaşanan dönüşüm hizmet sektörü çalışanlarının sayısını arttırmış ve yeni bir “Batı”lı tip ortaya çıkmıştır. Önceleri “yuppie”, 1990’lardan sonra “tikky” sınıflarıyla anılacak yeni tip, orta ve üst düzey özel sektör yöneticilerinin rol modeli olduğu yeni bir bireyi ifade etmek için kullanılan sıfatlardır. Memur yetiştirmeye göre düzenlenmiş eğitim sisteminden çıkan kişilerin yerini “başarı odaklı”, “bireyci”⁴ bir insan tipi almaktadır.

Bu insan tiplerinde ortaya çıkan hızlı değişimin temel nedeni modernleşmedir. Bu bağlamda, modernleşme kavramına ve Osmanlı Türk modernleşmesinin kendine has özelliklerine kısaca değinilecektir.

2. Modernleşme Kavramı ve Osmanlı Türk Modernleşmesi

“Modern”, Türkçeye Fransızcadan 1900 ile 1930 yılları arasında girmiş, etimolojik kökeni latince olan bir kelimedir. “Şimdiki zamana ait” anlamını taşımaktadır (Nişanyan,2007:327). Kumar (2004) günümüzde kullandığımız “modernlik” düşüncesinin onyedinci yüzyılda doğduğunu belirtir. Modernleşme ise, Batı toplumlarında ortaya çıkan ve etkileri bütün dünyaya yayılan birtakım gelişmelerin sonucudur (Eisenstadt, 2007). Bu gelişmelerin en başında yer alan Rönesans ve aydınlanma düşüncesi; tanrı merkezli evren algısının insan merkezli evren algısı ile yer değiştirmesine neden olmuştur (Davies, 2006: 623; Şenel, 2006: 1016). İnsanoğlunun bu yeni konumu; sanayi devrimi ile ortaya çıkacak sosyolojik değişimler ve Fransız Devrimi’nin yarattığı politik etki ile büyük bir zihniyet devriminin yayılmasını sağlayacaktır (Davies, 2006; Şenel, 2006: 1012). Bu yeni zihniyet, modernitenin özellikleri olan ilerlemeye ve değişimin iyiye doğru olacağına dair inancı da

¹ Patrimonyalizmde tahakküm hiçbir bağımsız güç tabanı olmayan köleler, paralı askerler, askere alınmış diğer kimseler ya da diğer gruplarla doldurulan bir siyasal aygıt tarafından kullanılır. Bu bağlamda muhalif görüşlerin ifade edilmesi ancak saray isyanları ile mümkün olabilir (Marshall,1999:581).

² Görececilik “aydınlanma” dönemlerinin en önemli epistemolojik yaklaşımıdır. Antik Yunan (Sokrates öncesi dönem) , Avrupa aydınlanması (18.yy.) ve iki kutuplu dünyanın yıkılması ile ortaya çıkan günümüz dünyasında (zihinsel kırılma 1960’ların sonunda Batı Toplumlari’ndeki ekonomik dönüşümle başlayacaktır) farklı fikirlerin iç içe geçtiği ve gerçekliğin göreceleştiği bir bakış açısı egemen durumdadır.

³ Bu çalışmada, 1980 sonrasında güçlenmeye başlayan ve 2000’li yıllarda büyük bir ekonomik birikime ulaşan ve kültürel hayatta da etki alanı oluşturan İslamcı (muhafazakar) burjuvazi ele alınmamıştır.

⁴ Bu bireycilik Şimşek’e (2005:10) göre Amerikan tipi sert bir bireyciliktir.

kapsamaktadır (Eisenstadt, 2007; Tekeli, 2004). Toplumsal farklılaşma ve uzmanlaşma, siyasi yapının merkezileşmesi, kitle iletişiminin yoğunlaşması, bireyselleşme, seküler eğitimin yaygınlaşması ve entelektüel kadroların uzmanlaşması modernleşme sürecinin diğer sonuçlarıdır (Eisenstadt, 2007).

Osmanlı Türk modernleşme deneyiminde bürokrasi öncü bir role sahip olmuştur. Geleneksel olarak bürokrasi, Doğu Roma (Bizans), sonrasında aynı coğrafya üzerinde kurulan Osmanlı İmparatorluğu ve bunları takip eden Türkiye Cumhuriyeti'nde en etkili toplumsal gruptur (Mardin, 2003a; Yerasimos,2000:47 ; Heper,2006:41). Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşlarda alınan yenilgiler, Batı karşısında gerilik bilincinin oluşmasını sağlamıştır (Berkes, 2006; Zürcher, 1995; Lewis, 2004). Bu bilincin devletin kurtarılması ve reforme edilmesine yönelik üretim ve girişimleri, önce askeri alanda mühendis yetiştirmeyle başlamış; doktor, öğretmen, subay, bürokrat ile devam etmiştir. Osmanlı Türk geleneğinde Batı tipi okullarda yetişen “aydın”lar bütün modernleşme sürecinin mimarıdır (Mardin, 2005; Berkes, 2006; Lewis, 2004; Belge, 1983).

Toplumun bürokrasi merkezli olarak modernleştirilmesi çabası, Doğu ve Batı medeniyet daireleri, aydınlar ile halk ve bunlara bağlı olarak da kent ve taşra arasında büyük kültürel gerilimlerin doğmasına neden olmuştur (Berber, 2012). Ayrıca modernleşme sürecinin sonucu olarak çok sayıda yeni insan tipi ortaya çıkmıştır. Tiplerin tarihsel süreç içindeki dönüşümün incelenmesi, 1980 sonrasındaki değişimin anlaşılabilmesini sağlayacak bir referans çerçevesi oluşturmaktadır.

3. Osmanlı Türk Modernleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Tipler ve Özellikleri

“Tip”, belirli bir türden olan varlıkların ortak özelliklerini temsil eden örneği ifade eden bir kavramdır (Püsküllüoğlu,2007:1709). Bu bağlamda Osmanlı Türk modernleşme sürecinde ortaya çıkan yeni toplumsal grupları temsil eden tipler, kronolojik bir çerçevede ele alınacaktır.

1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması, Osmanlı elitleri için, gelinen aşamada, devlet yapısında bir takım sorunlar olduğunun işaret etmiştir. Toprak kayıpları başlamıştır ve Osmanlı İmparatorluğu bu aşamadan sonra Avrupa'da büyük bir devlet olarak yer alamayacaktır (Berkes, 2006: 41). Çözülmesi gereken bir sorun olduğu somut bir gelişme ile ortaya çıkmıştır.

“Sorun”un çözümü için öncelikle askeri alanda bir takım reformlar gerçekleştirilmeye çalışılacak ve sonraki süreçte reformlar sivil alana da genişleyerek son aşamada medeniyet dairesi değiştirme ile devam edecektir. Bu değişim süreci bir takım yeni insan tiplerinin doğuşuna neden olmuştur. 20. Yüzyıl başlarına kadar yeni insan tiplerinin doğmasını sağlayan iki temel faktör vardır. Bunlardan birincisi 1700'lü yılların başlarında Osmanlı asabiyetinin⁵ ve ethosunun⁶ sönmesi ve ikincisi seçkinler üzerindeki büyük etkisini 1860'lardan sonra gösterecek olan matbaanın 1728'de kurulmasıdır⁷. Yeni insan tiplerinin doğuşunu hazırlayan en önemli etkenlerden birincisi 1700'lü yılların başlarında Osmanlı asabiyetinin ve ethosunun sönmesidir. Elitlerde: askeri disiplin, hukuksal sertlik ve gazilik sofuluk karışımı bir

⁵ Meriç (2006:86) “asabiyet”i “içtimai tesanüd” (sosyal dayanışma) olarak tanımlar.

⁶ “Ethos ilkçağ Yunan felsefesinde “karakter” ve “adet” anlamında kullanılan bir terimdir. Günümüz toplum bilimlerinde ise bir kültürün, topluluğun ya da toplumun kendine özgü niteliği; ruhu ya da tını anlamında kullanılmaktadır (Güçlü ve Uzun, 2003:500)”.

⁷ Matbaanın kurulması uzun vadede düşüncelerin hızla yayılmasına ve bir kamusal alanın oluşmasına imkan sağlayacaktır.

püritenizmden müteşekkil olan eski ethos, yerini deizm, ateizm, tasavvuf, bektâşilik, musiki, edebiyat ve hedonizmden oluşan yeni bir ethosa bırakmıştır (Berkes, 2006: 43). Yeni ethos ruhani olmaktan ziyade maddi bir dünya görüşünün yaygınlaştığını göstermektedir⁸. Bu yaygınlaşma, sonraki süreçte, dünyanın maddi yanlarına eğilimli insan tipinin oluşumu için uygun bir zemin yaratmış olmalıdır.

1728 yılında İbrahim Müteferrika tarafından matbaanın kurulması, yeni insan tiplerinin ortaya çıkışını sağlayan temel etkenlerden ikincisidir⁹. Berkes (2006) matbaacılığın Müslümanlar arasında din ilgisi ile olmaktan ziyade siyasi bir ilgi ile başladığını vurgular¹⁰. Batı dünyasındaki gelişmelerin hissedildiği bu dönemde aydınlanma ihtiyacının ortaya çıkmış olduğu görülmektedir¹¹ (Berkes, 2006: 61).

Yukarıdaki iki etken çerçevesinde öncelikle var olan ethosun bozulması –elitler düzeyinde de olsa- yeni bir insan tipinin ortaya çıkması için uygun bir zemin yaratmıştır. Matbaa ise –yine elitler düzeyinde- yeni bir zihniyet şemasının ortaya çıkması için gerekli bilgilerin edinilmesini hızlı bir biçimde sağlayıp, yaygınlaştıracak bir araç olacaktır. Matbaanın bu etkisi ancak 19. Yüzyılda ortaya çıkacaktır. Osmanlı İmparatorluğu’nda yayınlanan ilk gazete devlete ait olan Takvim-i Vakayi’dir. 1840 yılında çıkmaya başlayan ilk özel gazete olan Ceride-i Havadis ile yeni bir dönem açılır ve sonraki süreçte gazete aracılığı ile bir kamusal alan oluşur. Bu kamusal alan Yeni Osmanlılar’ın fikirlerinin yayılmasında etkili olacaktır.

Bu iki etken dışında belirleyici olan diğer faktör ise orduda yapılan reformlar ile açılan yeni okulların ürettiği yeni insan tipi ve bu reform sürecinin sivil alana da yayılması ile birlikte sistem düzeyinde bir değişimin ortaya çıkmasıdır. 1733 yılında –eski ve işlevsiz humbaracı ocağının yerine- hendesehane adını taşıyan ilk fen ve tatbikat okulu açılır (Berkes, 2006: 66). Bu Batı tipi okulların ilk örneğidir. Daha sonra tekrar açılacak, 1769’da ıslah edilecek, 1792’de genişletilecektir¹². Bu okulda ilk defa yabancı dil olarak Arapça’nın yanında Fransızca öğretilmeye başlanır. Ayrıca askeri tarih dersi dışında topografya, trigonometri, balistik, istihkam, astronomi ve yüksek matematik okutulmaktadır (Berkes, 2006: 96). Yabancı dil bilgisi sayesinde okul, Batılı fikirler ile tanışma yeteneğine sahip insanlar yetiştirecektir. Ayrıca yeni bir dünya algısı, Batı bilim ve teknolojisinin öğretilmesi ile öğrenciler üzerinde etkili olacaktır.

1789 yılında tahta çıkan 3. Selim döneminde Müteferrika’nın ismini koyduğu, “Nizam-ı Cedit” ordusu kurulu¹³. Bu dönemde Doğu ve Batı arasındaki farklar anlaşılmaya başlamıştır ve Ulema Ocağı’nın yerini alacak aydın tipin öncüleri yine bu dönemde ortaya çıkacaktır. Bu yeni tip Batı uygarlığının önemli yönlerini sezmeye başlamıştır ve bilgisizlik ve taassuba karşı bilim ve aydınlanmayı savunacaktır. Berkes’e (2006) göre askeri anlamdaki

⁸ Berkes’e (2006:44) göre halk arasında da benzer değişimler ortaya çıkmıştır. Eski kamusal alan sivil halk için cami ve kilise, askerler için kışlalardır. Bu dönemde kahvehane ve meyhanelerin sayısı hızla artar ve Bektaşî ve yeniçerilerin ayaklanma karargahları haline gelir.

⁹ İbrahim Müteferrika sadrazama, şeyhülislama ve ulemaya sunduğu “Vesületü’l-tıbaa” isimli raporunda Avrupa’ya kıyasla geri kalmanın nedenlerinden birinin basım sanatının yokluğundan dolayı ortaya çıkan cahilleşme olduğunu belirtir (Berkes, 2006: 57).

¹⁰ Matbaanın gelişimi yavaş olmakla birlikte 19. Yüzyılda gazeteler ve çeviri kitaplar, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler hareketlerinin gelişimi ve etki sağlayabilmesi için önemli araçlar olmuştur.

¹¹ 1728-1742 yılları arasında kurulan matbaada toplam 17 eser basılmıştır. Bunların 11 adedi tarih, 3 adedi dil ve 3 adedi faydalı bilimlerle (coğrafya, mıknaatıs) ilgilidir (Berkes, 2006: 62).

¹² 1795’de bu süreç hızlanır. Berkes (2006:97) Türkiye’de Harp Okulu’nun kuruluş tarihini 1795 olarak kabul etmek gerektiğini belirtir.

¹³ Bu ordunun Levent alayı askerlerine Fransız ordusunda kullanılan mavi bere ve kırmızı ceketten oluşan bir üniforma giydirilmektedir. Bu yeni kıyafet 1807’de başlayan isyanın nedenlerinden birisi olacaktır (Berkes,2006:98).

Nizam-ı Cedit, artık rejim ya da sistem olarak Nizam-ı Cedit biçimini almaya başlamaktadır. 1808 yılında Nizam-ı Cedit'e karşı bir ayaklanma başlar ve bu aşamadan sonraki dönemde eski yapının reforme edilerek sağlıklı bir yapının kurulmasının mümkün olmadığı anlaşılabacaktır. Batı bilim ve teknolojisi, ayrıca devlet ve toplum yapısının üstünlüğü seçkinler arasında benimsenmeye başlamıştır. 1808 isyanından sonra tahta geçen 2. Mahmut 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırır ve bütün sistemin reforme edilmesinin önündeki en büyük engel bertaraf edilir.

2. Mahmut döneminde üç farklı insan tipinden bahsetmek mümkündür: Batının bilgisine sahip münevver (aydın)¹⁴, şeriatı bilen (alim) ve cahil (halk). Elitler düzeyinde ortaya çıkan aydın&alim ikiliği, halk katmanlarına da yayılarak günümüze kadar etkisini sürdürecektir. Aydın ve alimin temsil ettiği iki ayrı dünya, Türk insanının kişisel görünüş, yaşayış, tutum ve davranışlarındaki değişim ile birlikte şekil düzeyinde yeni bir boyut kazanacaktır (Berkes, 2006).

Tanzimat döneminde Batı uygarlığına yönelişin yönetici elitler tarafından benimsendiği anlaşılmaktadır¹⁵. Tanpınar'a (2007:126) göre imparatorluk Tanzimat ile "asırlar içinde bir medeniyet dairesinden çıkarak başka bir medeniyet dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu". Ülken'e (1994:36) göre ise "Tanzimat (restoration), askeri ve teknik olarak başlayan Batılılaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması demektir". Tanzimat dönemi ideolojisini Berkes (2006:203) şu biçimde özetler: *Batı uygarlığı üstün teknolojinin eseridir. Teknoloji çağdaş bilimlerin yarattığıdır. Bu ancak eğitim yolu ile uygulanabilir. Devlet bunu gerçekleştirme aracı olmalıdır.*

Bu dönemde din ile Batılılaşma arasında belirgin bir ikilik ortaya çıkar. Batılılaşma sürecine din alanından katılanlar ancak ondan kopmakla bunu gerçekleştirebilirler. Sonuç olarak ulema ve medrese ocakları daha çok katılışır. Çeşitli tipler arasındaki boşluklar ve çelişkiler bu dönemden sonra belirginleşmiştir. Bunlar: "halk ile okumuş", "dinci ile Batıcı", "cahil ile aydın" arasındaki ikiliklerdir¹⁶.

Bu bağlamda eski toplum yapısında kritik bir yeri olan ulema ocağı etkisini zamanla yitirecektir. Berkes (2006), Lale Devri ile 3. Selim arasındaki dönemde Ulema'nın yenileşmenin öncüsü olduğunu belirtirken 2. Mahmut ile Cumhuriyet arası dönemde Batı tipi eğitim alan münevverlerin öncü olduğunu vurgular¹⁷.

¹⁴ Münevver tipin ortaya çıkmasında 1821 yılında kurulan tercüme odası önemli bir rol oynamıştır. Tercüme odasının üç temel etkisi olmuştur: 1) Geleceğin ilk Avrupa dili öğrenmiş aydınları yetiştirmiştir. 2) Bu aydınlar öğrenilen Fransızca aracılığıyla Fransız edebiyatı ve düşüncesi ile tanışmıştır. 3) Divan edebiyatından Tanzimat edebiyatına geçiş Tercüme Odası aracılığıyla olmuştur (Berkes, 2006: 199). Yeni olanın bilgisine sahip olan aydın tip önce tercüme odasında daha sonra Batı tipi yüksekokullardan yetişecektir. Matbaa önceki dönemde kurulmuş olmakla birlikte 1830'lu yıllara kadar Avrupa'da etkili olan fikirlerden hiçbirisi Osmanlı düşünce hayatı üzerinde etkili olmamıştır (Berkes, 2006:199). Mardin'e (2006:15) göre bu etkilenme ancak 19. Yüzyılın ortalarında başlayacaktır.

¹⁵ 1839 yılında ilan edilen tanzimattan sonraki siyasal gelişmeler din (ulema), bürokrasi ve ordunun davranışlarına göre şekillenecektir (Berkes, 2006: 170). Zamanla ulema ocağı etkisini kaybedecek, bürokrasi ve ordu devlet ve toplumun yönünü belirleyecektir.

¹⁶ Berkes (2006:254) Tanzimat döneminde genişleyen dört uçurumdan da bahseder: devlet&halk, din&dünya, okumuş&cahil, Batı düşünüşü&Doğu kafası.

¹⁷ 2. Mahmut sonrası dönemde ortaya çıkan yeni seçkin tip, Osmanlı klasik çağında etkin bir biçimde işleyen kul sistemi düzeyinde olmamakla birlikte halka yabancılaşma ve buna ilave olarak kişisel çıkar ve servet sağlama biçiminde günümüzde de etkisini sürdüren yeni bir ethos yaratmıştır.

Mardin (2006: 454) ve Berkes (2006: 204) 2. Mahmut sonrasında belirleyici olan 3 faktörden birisi olan ulemanın zamanla katılaştığını ve zayıfladığını belirtir. Bu bağlamda, ordu ve bürokraside temsil edilen münevver tip ile halk tipi arasındaki çelişki önemlidir. Ülgener (2006) birincisini temsil eden Ziya Paşa ile ikincisini temsil eden Bağdatlı Ruhi arasındaki zihniyet farkını “terkib-i bend”ler üzerinden analiz eder. Ziya Paşa bürokrat entelektüel karışımı, hırçın ve tavanda kavga eden, tabanın dertleriyle uğraşmayı hiçbir zaman aklından geçirmeyen bir tiptir. Ruhi ise bir gönül insanıdır ve tavana ulaşmayı hiçbir zaman düşünmemektedir. Bu ikilik günümüzde de etkisini güçlü bir biçimde devam ettirmektedir. Devlet mekanizmasına bürokrat yetiştiren okul, Ziya Paşa tipini üretmiştir.

Devlet ve Okul, 19. Yüzyıl Osmanlı seçkinlerinin iki temel kaynağıdır. Tanzimat’a bir tepki olarak gelişen Yeni Osmanlılar hareketinin içindeki kadrolar “devlet katı”, onları takip eden 1890’ların Jön Türk hareketi ise büyük oranda “yüksek okul” kökenlidir¹⁸. Berkes (2006), Yeni Osmanlı’ları Namık Kemal’in Jön Türk’leri ise Şinasi’nin temsil ettiğini belirtir. Namık Kemal, Berkes’e göre “kutsal devlet” anlayışından kurtulamamıştır. Şinasi ise laiklik ve ulusçuluğun öncüsüdür. Bu bağlamda Namık Kemal o dönem için “restorasyoncu”, Şinasi ise “devrimci” bir tiptir.

Şinasi’nin temsil ettiği çizgi öncelikle kurmay subaylar arasında ve sonrasında subaylar arasında etkili olmuştur. 2. Abdülhamit döneminde, 1883 yılında getirilen Alman subayı Von der Goltz kurmay subaylık müessesesini kurmuştur. Kurmay tip zamanla padişaha yabancılaşacak ve sonrasında ulusçuluk ve devrimcilik subaylar arasında hızla yaygınlaşacaktır (Berkes, 2006: 347).

2. Abdülhamit döneminde memur, subay, okumuşlar, aydınlar şeklinde sınıflandırılabilir yeni tipler ortaya çıkmıştır (Lewis, 2004; Berkes, 2006). Aydın tabaka Tanzimat döneminde yüksek ve saygın bir konumda iken 2. Abdülhamit döneminde korkutulan, şüphe duyulan ve bunalım içinde gelişen tipler olacaktır. Bunun istisnasını öğretmen, subay ve Tıbbiye mezunu doktorlar oluşturacaktır ve asıl devrimci tip subaylar arasından çıkacaktır. Jön Türk hareketinin karakterini belirleyen okuldur. 2. Abdülhamit rejimine karşı ilk tepkiler Harbiye ve Tıbbiye’de filizlenmiştir¹⁹.

2. Meşrutiyet döneminde belirginleşen diğer bir ikilik “alaturkalık” ve “alafrangalık” biçiminde ortaya çıkmıştır. Bu ikilik en çok Batı kültürü ile yoğun temasın bulunduğu İstanbul, İzmir ve Selanik gibi merkezlerde görülür. Bu merkezlerde ekonomik durumu kötüleşen kesimlerde yeni olana karşı nefret “alaturkalık”, kimi kişilerde ise yeni olana karşı özlem, düşkünlük “alafrangalık” belirlemiştir (Berkes, 2006: 451). Bu ikilik sonraki süreçte bütün toplum kesimlerine ve şehirlere yayılacaktır.

Bu dönemde geleneğin son güçlü temsilcisi olan hoca tipinin karşısına öğretmen (yenilik, aydın) tipi konulmuştur (Berkes, 2006: 453). Cumhuriyet bu ikiliği kesin bir biçimde, öğretmen tip lehine çözmek istemiştir. Gökalp (1970) tipler arasındaki bu bölünmeyi daha geniş bir çerçevede ele alır. Mektepliler Batı medeniyet dairesinde, medreseliler Doğu-İslam medeniyet dairesinde, halk ise Uzak Doğu medeniyet dairesinde yaşamaktadırlar. Ona göre bu bölünme mektepliler (Batı medeniyet dairesine girerek) lehine çözülmelidir. Cumhuriyet bu yolu izler.

¹⁸ Mardin (2004) bu statü kaynağı farkının çok önemli olduğunu belirtir. Jön Türk’lerin yetişmelerinde Yeni Osmanlılar üzerinde etkili olan devlet söylemi yerine okul söylemi belirleyici olmuştur. Bu bağlamda devlet ile ilişkileri daha esnekler.

¹⁹ Abdülhamit rejimi dayanağını halkta bulurken 2. Meşrutiyet ve Cumhuriyet askeri ve sivil bürokrasiye dayanmak zorunda kalmıştır.

Bu çerçeve içinde, kamuda çalışan memur-aydın tip seçkin tabakayı oluşturmuş, hem Batı medeniyetini öğreten –ideal, rol modeli- olarak toplumun önüne çıkarılmış, hem de 17. Yüzyılda gerçekleşen İngiliz ve 18. Yüzyılda gerçekleşen Fransız Devrimleri'nin sonucunda rüştünü ispatlayan burjuvazinin Osmanlı-Türk versiyonunun, “öğretmeni” olmuştur. Bu durum, 1980 sonrasındaki gelişmelerle değişme yoluna girmiştir.

4.Yeni Orta Sınıf

Batı toplumlarında 1960'ların ortaya çıkan çoğulculuk ve çok kültürcülük bir boyutuyla ekonomik ve sosyal yapıdaki dönüşüme dayanmaktadır. 1960'ların sonunda Amerika'da hizmet sektörü çalışanlarının sayısı mavi yakalıların (fabrika işçileri) sayısını yakalamıştır (Giddens,1999:229). Bu süreç Batı toplumlarının kültürel yapısında önemli değişikliklere yol açacaktır.

Türkiye özelinde kırılma farklı bir bağlamda olmakla birlikte 1980 sonrası dönemde gerçekleşecek ve memur yetiştirmek üzere düzenlenmiş eğitim sistemi dönüşmeye başlayacaktır. Türkiye'de geleneksel seçkinler olan bürokratlar önce hariciye nezareti ve tercüme bürosu, sonraki dönemde ise yeni açılan Batı tipi okullarda yetişeceklerdir. Mardin'in (2003b:222) vurguladığı gibi Harbiye ve Mülkiye birer total kurumdur. Bireylerin kişiliğinin şekillenmesinde büyük etkisi olan bu kurumlar dönemin şartlarının da katkısıyla “muhalif”²⁰ aydınlar da yetiştirecektir. Bu muhalif kadro İmparatorluğun güç merkezini başarısız olan 1876 darbesinden sonra tekrar 1908 yılında Babı Ali'ye taşıyacaklardır²¹. Sonraki dönemin eğitim ve kültür politikalarının şekillenmesinde Jön Türk geleneği etkili olacak, bürokrasinin zihniyet dünyasının hakim olduğu bir eğitim sistemi yerleşecektir. Bu zihniyet dünyası kabaca; pozitivist dünya görüşü, eğitimin toplumu dönüştüreceğine dair naif yaklaşım, birey yerine topluma verilen önem ve devletin kutsallığına dair inançtan oluşmaktadır. Kongar'ın toplumsal yapı içinde etkin olan iki ana gelenekten devletçi seçkinler olarak adlandırdığı cepheye tekabül eden bu grup, Batılılaşma sürecinde muhalif bir cephenin de doğmasına neden olacaktır. Kongar (1999:662) bu muhalif cepheyi gelenekçi liberaller olarak adlandırmaktadır. Bu iki cephe de o dönemde henüz köylülüğün ve bürokrasinin hakim olduğu Türk toplumunda baskıcı karakter taşımaktadır. 1980 sonrasında ortaya çıkan dönüşüm, bahsedilen iki cephenin dışında yer alabilecek bir toplumsal grubun oluşmasını mümkün kılacak sosyo ekonomik ortamı yaratmıştır. Bu grup 1980 sonrası finans, medya, turizm vb. hizmet sektörü çalışanlarından oluşan yeni orta sınıftır.

4.1. Kültürel Kırılma

1980 sonrası toplumsal dönüşüm aynı zamanda büyük bir kültürel kırılmaya tekabül etmektedir. Üst anlatılara olan inanç azalmakta, farklı olana ve çoğulculuğa verilen önem artmaktadır. Bu değişimin önemli birkaç sebebi vardır: Bu sebeplerin ilki Batı'dan düşünce aktarmacılığı, iki kutuplu dünyanın yıkılması, iletişim devrimi (farklı olanla karşılaşmanın artması), tüketim toplumunun yükselişi ve patrimonyal bürokrasiyle aydınların ittifakının bozulmuş olmasıdır. İkincisi ise doğa bilimlerine ve pozitivistliğe olan inancın dünyada zayıflamasıdır. 1980'lere kadar toplumun öncülüğünü harbiye ve mülkiye geleneği yaparken, 1980 sonrası süreçte ağırlık topluma ve burjuvaziye²² doğru kaymaya başlamıştır.

²⁰ Hilav (2003:332) bu muhalifliğin “kendini aşmaya ve felsefeye” yönelmediğini özellikle vurgular.

²¹ Tanzimat sonrası güç merkezi bürokrasiye kaymış, başarısız olan I.Meşrutiyet girişiminden sonra tekrar Saraya dönmüştür. 2 Meşrutiyet güç merkezinin tekrar bürokrasinin eline geçmesini sağlayacaktır (Zürcher,1995).

²² Türkiye özelinde Batı tipi bir burjuvaziden bahsetmek mümkün görünmektedir. Bunun sebepleri Keyder (2005), Hilav (2003), Kongar (1999), Mardin (2003a) tarafından tartışılmıştır.

Yeni orta sınıf kozmopolit bir kültüre sahiptir. Teknolojideki ve dünyadaki gelişmelerin en hızlı yansıdığı toplumsal gruptur. Türk modernleşme sürecinde önemli yer tutan Batı kültürüyle tanışma ve onun aktarılması süreci, 3.Selim zamanında iki iletişim kanalı ile başlamıştır, bunlar Avrupa’da yeni kurulan elçiliklerde görevli elçiler ve ordudaki modernleşme süreci için Fransa’dan getirilen danışmanlardır (Zürcher,1995:42). İletişim kanalları günümüzde çok genişlemiş ve devlet kontrolü dışına çıkmıştır. Özellikle özel televizyon ve radyoların kurulması, sonrasında internetin yaygınlaşması geniş halk kitleleri için alternatif bilgi kaynaklarına ulaşmayı mümkün kılmıştır. Sosyoekonomik yapıdaki dönüşümle birlikte iletişim kanallarındaki büyüme, bireylerin biçimlenme sürecini de dönüştürmüştür. Okul gibi total kurumlar iletişim sürecinin internet ile bütün günlük yaşamı sarması sebebiyle eski gücünü kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik yapıdaki dönüşüm (hizmet sektörünün büyümesi, üst anlatıların zayıflaması) geniş kitleleri medya üzerinden etkileyen yeni orta sınıf kültürünün hegemonya alanını genişletmektedir.

4.2. Yeni Orta Sınıf Kültürü

Yeni orta sınıf kalifiye olan uzmanlar (mühendisler, yöneticiler, danışmanlar vb.) ve kalifiye olmayan sıradan ofis çalışanlarından oluşur²³. Daha çok alt orta sınıf çalışanlarından eğitim yoluyla oluşan beyaz yakalılardır (Şimşek,2005:13).

1980 sonrası dönemde serbest piyasa ekonomisine geçiş ve teknolojideki dönüşüm Türkiye’de hizmet sektörü çalışanlarının sayısını önemli ölçüde arttırmıştır. Özel sektördeki büyüme bu sürecin en önemli halkası olmuştur. Bu dönemde ithalat serbestleşmiş ve medya yoluyla pompalanan tüketim kültürü toplumun zenginleşebilen bir kesimi için ulaşılabilir hale gelmiştir (Bali,2002:19). Bu süreç yayın hayatına başlayan dergilerle zamanla medyadaki dilini de bulacaktır.²⁴ 1990 sonrası süreçte ise yeni orta sınıf gazetelerine kavuşacaktır.²⁵

Medya üzerinden yayılan yeni kültürel değerlerin yaygınlaşması, gündelik yaşamın mekansal olarak da ayrışmasıyla paralel olarak ilerleyecektir. Özellikle 1990 sonrası kurulmaya başlayan alışveriş merkezleri ve güvenlik duvarlarıyla kentten soyutlanmış siteler sürecin mekansal boyutunu oluşturmaktadır (Şimşek, 2005).

Kültürel boyuttaki dönüşüm önce eski ve yeni seçkinler arasındaki çatışmayla kendisini gösterecektir. Eski zenginlerin yenileri “kültürsüz” olarak nitelemesi 1980 sonrası dönemde toplumdaki sınıfsal dönüşümün ve kırılmanın bir göstergesidir. Bu dönemde zenginliğin görünür hale gelmesi normal olarak algılanmaya başlayacaktır.²⁶ İshak Alaton seçkinleri kültürel özellikleri bakımından şöyle sınıflandırmaktadır:

“Birinci gruptakiler: birkaç lisan bilir.Kültürlüdür, güzel sanatlara, klasik müziğe yatkındır. Türkiye’nin gelişmiş ülke ümajına katkıda bulunur. İnsancıldır, hoşgörülüdür. İkinci gruptakiler: İlbahar ve sonbaharda hafta sonlarını Bodrum’da geçirir. Diğer ülkelerin sosyete klüpleriyle yakın ilişkilidir. Hoşsohbettir,nüktedandır, fazla derin değildir. Çok hoş ama biraz da boştur. Üçüncü gruptakiler: Yeni zengin olmuştur. Parasal kudret en önde gelir. Kültür eksikliğini cömert jestlerle, bol para harcamaıyla dengelemeye çalışır. Çocuğunun sünnet düğününde kuş sütü hariç her şey bol miktarda bulunur. Siyah havyar çorba kaşığıyla verilir. Garsonlara haşin davranır, servis personeline sık sık hakaret eder. Saati kalın bilezikli altın ve parlak taşlıdır. Sık sık açık

²³ Şimşek (2005:13-28) yeni orta sınıfın teorik çerçevesini çizmiştir.

²⁴ Erkekçe, Nokta, Aktüel, Tempo, Cosmopolitan, Esquire vb.

²⁵ Yeni Yüzyıl, Yeni Binyıl, Radikal.

²⁶ Bali’ye (2002) göre 1980 öncesi dönemde sosyal ve siyasal atmosfer zenginliğin görünür hale gelmesine izin vermemektedir.

gömlekle gezer kalın altın zinciri görülür (Yalçın M. vd., 1990'dan aktaran Bali,2002:39)".

1990'dan sonra yaşanan "Beyaz Türkler" ve "Siyah Türkler" tartışması toplumdaki sosyal ve kültürel ayrışmanın diğer bir yansıması olarak gazete sayfalarında yerini alacaktır. Büyük şehirlerin taşralaşması maddi sermayenin yanında kültürel sermayeye de sahip kentlileri rahatsız edecektir.

Yeni orta sınıfı kültürel olarak eski orta sınıftan ayırıştıran en önemli özelliği itirafçılığıdır. Eski orta sınıf tarafından konuşulamayan konular konuşulur hale gelir. Duyguların denetimi, utanma, sıkılma ve temkinlilik gibi geleneksel orta sınıf değerlerinin yanında bu yeni bir kültürel özelliktir (Şimşek,2005:63). Yeni orta sınıf kendisini diğer toplumsal gruplardan farklılaştırmak için ayrıksı bir dil kullanır. Özellikle Leman gibi mizah dergilerinin yarattığı tipler üzerinden kitleselleşen sınıflar kentli gençler üzerinde etkilidir²⁷(Şimşek,2005). Bu sert dışlayıcılık kozmopolit bir öz taşımakla birlikte Tanzimat sonrası yaşanan kültürel kırılmaya, alt sınıfların durduğu yerden bakıldığında belirginleşmektedir. "Batı"lı züppe tipin devamı olarak algılanan bir toplumsal kategori şeklinde Türkiye'nin toplumsal yapısı içinde konumlanmaktadır. İleride değişeceği varsayılmakla birlikte sermaye sınıfının henüz ortak bir kültürel anlayış inşa edemediği Türkiye'de kültürel kırılma üzerinden oluşan algı ağırlığını korumaktadır.

5. Değişimin Yönü

1980 sonrası dönemde dünyada ve Türkiye'de yaşanan dönüşüm bireye, özgürlüklere ve demokrasiye yapılan vurguyu artırmıştır. Meta üretiminden teknik bilgi üretimine geçilmekte olduğu iddiasına dayanan "bilgi toplumu" yaklaşımı dikkatleri toplumsal yapıya çevirmiştir (Kumar,2004). Batı toplumlarındaki süreçlerden ve bağlamdan çok farklı olmakla birlikte Türkiye'de ekonominin dünyaya açılması değişmemezlik fikrine dayanan ve henüz "modern" sayılmayacak temel zihinsel mekanizmayı sarsmaya başlamıştır.²⁸ Bürokrasiden bağımsızlaşma ve ekonominin ulusal boyutu aşması demokrasiyi hakim değerler sisteminin ve zihniyetin dışına doğru zorlamaktadır. Günümüzde Avrupa Birliği süreci çerçevesinde yaşanan tartışmalar politik bölünmenin geleneksel "devletçi seçkinci" ve "gelenekçi liberal" çerçevenin dışında oluşmaya başladığını göstermektedir ve eski şablonlar var olan durumu anlamak için yetersizleşmektedir.

Dünyanın kutsallığından arınması anlamına gelen modernleşme çok farklı bir tarihsel bağlamda kendine özgü bir yol izlemektedir. Türkiye'de toplumun iç dinamikleriyle demokrasiye doğru dönüşmeyeceği fikri sık sık dile getirilmekle birlikte olumlu ve olumsuz yanlarıyla sosyal hayat ve siyasal yapı dönüşmektedir.

Merkeziyetçi ve dikey hiyerarşiye dayalı yapılardaki kırılma özellikle genç kuşak tarafından daha net bir şekilde algılanmaktadır. Bireyin yaratıcılığını ve teknik bilgiyi öne çıkaran yeni ekonomik sistem eski zihniyetin tutuculaşmasına ve radikalleşmesine neden olmaktadır. Kutsal devlet ve bürokrasiyi önceleyen, merkezkaç yapıları ve düşünceleri ikili düşünce çerçevesinde yararlı ve zararlı şeklinde ayıran bakış açısı henüz eski egemenliğini

²⁷ "Entel" sıfatı 1980 öncesi aydın tipinin bir karikatürü olarak kullanılırken, "maganda", "zonta" alt orta sınıfların ötekiliğini vurgulayan sıfatlardır. Bir diğer ötekileştirme stratejisi "yurdum insanı" tanımlamasıyla yine geleneksel orta sınıfa karşı kullanılacaktır (Şimşek,2005:104-111).

²⁸ Mahçupyan (2003), Osmanlı dünyasında zihniyet ve günümüz Türkiye'sine yansımalarını ataerkil ve otoriter zihniyet gelenekleri bağlamında tartışır.

güçlü bir şekilde sürdürmekle birlikte süreç ve ekonomideki dönüşüm zihniyet dünyasını da dönüştürmektedir.

6. Sonuç

Osmanlı Türk modernleşme sürecinin karşılaştığı ilk büyük ikilem farklı bir medeniyet dairesi içinde bulunan toplumun Osmanlı klasik çağındaki “denge”yi ve “düzen”i tekrar sağlayarak mı veya medeniyet dairesi değiştirerek mi çağın gerekliliklerine uygun bir yapıya kavuşacağı biçimindedir. Tanzimat bunu Batı medeniyet dairesine girmek biçiminde cevaplandırmış ve böylece siyasi ve hukuki yapı dönüşmeye başlamıştır. İkinci ikilem ise Akçura'nın (2004) “Üç Tarz-ı Siyaset” olarak formüle ettiği üç farklı dünya görüşünden hangisinin seçilmesi gerektiği sorunudur. Bu sorunun cevabı ise “ırka dayanan siyasi bir Türk milleti teşkil etmek” biçiminde önce 2. Meşrutiyet sonrasında İttihat ve Terakki Fırkası ve daha sonra Cumhuriyet tarafından benimsenmiştir²⁹. Bu çerçevede yapılan tercihler ortaya çıkacak insan tiplerinin mahiyetini de belirlemiştir.

2. Mahmut döneminde Batı tipi eğitim almış münevver tip “yeni çağ”ın gereklerine cevap verebilecek donanımına sahiptir. Tanzimat bürokratlarının dünya görüşünü bu aydın tipin dünya algısı biçimlendirir. Bu dönemdeki aşırı Batılılaşma Yeni Osmanlılar hareketinin doğuşunu tetikler. Anayasacı olan bu hareketin toplumsal dayanağı yoktur ve 2. Abdülhamit tarafından halka dayanan muhafazakar, merkeziyetçi bir rejim kurularak süreç durdurulur. Aydın hareketi bu dönemde Jön Türkler adını alarak İttihat ve Terakki Fırkası'nı kurar ve anayasacı hareket temel dayanağını yüksekokul mezunu askeri ve sivil bürokrasiye dayayarak 2. Meşrutiyeti ve Cumhuriyeti inşa eder. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminin seçkini yüksekokul mezunu, bürokrat ve Türk'tür. Daha önce bahsettiğimiz ikilemler karşısında yapılan tercihlerin sonucunda yeni seçkin tip bu çerçevede ortaya çıkar.

1980'li yıllara kadar hegemonyasını sürdüren bu tip, 1980 sonrasında bürokrasi dışındaki güç odaklarının (Anadolu burjuvazisi, sivil toplum) yükselişi ve yeni orta sınıfın kültürel alanda yarattığı dönüşüm ile birlikte hem ideolojik hegemonyasını yitirmeye başlamış hem de dayandığı kurumların toplumsal etkisi azalmaya yüz tutmuştur.

Kaynakça

- Akçura, Y. (2004), “Üç Tarz-ı Siyaset”, Alkan, M.Ö. (ed.), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, Cilt 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. ss.484-487
- Arslan, A. (2004), “Türkiye’de İktidarın Sosyolojik Anatomisi ve İktidar Seçkinleri”, *D.E.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, ss.1-25
- Bali, R.N. (2002), *Tarz-ı Hayattan Life Style’a*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Belge, M. (1983). Tarihi Gelişme Süreci İçinde Aydınlar. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. ss.122-129
- Berber, G. (2012), *Türkiye’de Seçkinlerin Dönüşümü: 1960-1980 ve 1980-2000 Arası Dönemde Türk Romanında Küçük Burjuva Aydını (Tutunamayanlar, Bir Düşün Gecesi, Kara Kitap ve Yüz: 1981 Romanları Çerçevesinde)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Berkes, N. (2006), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

²⁹ Akçura'nın üstünde durduğu diğer iki siyaset tarzı Osmanlı milleti teşekkül etmek (Osmanlıcılık) ve hilafeti kullanarak “İslam milletleri”ni bir araya getirmektir (Panislamizm).

Davies, N. (2006). *Avrupa Tarihi*, (Çev: Burcu Çıgman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya), İmge Yayınevi, Ankara.

Eisenstadt, S.N. (2007). *Modernleşme*, (Çev: Ufuk Çoşkun), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Giddens, A. (1999). *İleri Toplamların Sınıf Yapısı*, (Çev: Ömer Baldık), Birey Yayınları, İstanbul.

Gökalp, Z. (1970). *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul.

Güçlü, A. ve Uzun, E. (2003). *Felsefe Sözlüğü*, Bilim ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Heper, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Hilav, S. (2003). *Felsefe Yazıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Keyder, Ç. (2005). *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Kongar, E. (1999). *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Kumar, K. (2004). *Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*, (Çev: Mehmet Küçük), Dost Kitabevi, Ankara.

Lewis, B. (2004). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, (Çev: Metin Kıratlı), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Mahçupyan, E. (2003), "Osmanlı Dünyasının Zihni Temelleri Üzerine", *Doğu Batı Dergisi*. Sayı 8. ss.41-58

Mardin, Ş. (2005). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

..... (2003a). Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez Çevre İlişkileri. *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. ss.35-77

..... (2003b), "Yenileşme Dinamiğinin Temelleri ve Atatürk", *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, Makaleler 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. ss.203-239

..... (2006), *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İletişim Yayınları. İstanbul.

..... (2004), "Yeni Osmanlı Düşüncesi", Alkan, M.Ö. (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 1 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. s.42-53

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev: Derya Kömürçü, Osman Akınhay), Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.

Meriç, C. (2006). *Umrandan Uygarlığa*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Nişanyan, S. (2007). *Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul.

Püsküllüoğlu, A. (2007). *Türkçe Sözlük*, Can Yayınları, İstanbul.

Şenel, A. (2006). *İnsanlık Tarihi*, İmge Yayınevi, Ankara.

Şimşek, A. (2005). *Yeni Orta Sınıf*, Epokhe Yayınları, İstanbul.

Tanpınar, A.H. (2007). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul.

Tekeli, İ. (2004). Türkiye'de Siyasal Düşüncenin Gelişimi Konusunda Bir Üst Anlatı, Kocabaşoğlu, U. (ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 3 içinde, İletişim Yayınları, İstanbul. ss.19-42

- Ülgener, S. (2006), *Zihniyet, Aydınlar ve İzm'ler*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Ülken, H.Z. (1994), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.
- Yalçın, M. vd. (1990), "Cemiyet Karıştı", *Nokta*, Sayı 41, ss.52-54
- Yerasimos, S. (2000), *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*, Cilt 1, Belge Uluslararası Yayıncılık, İstanbul.
- Zürcher, E.J. (1995), *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul.